

Varga Bálint – Szántó András*

AZ ELME VIZSGÁLATA ÉS A HARMADIK SZEMÉLYŰ PERSPEKTÍVA: A KOGNITÍV TUDOMÁNY VÉDELMEBEN

„Hirtelen szaporodásnak indult a revizionista irodalom azzal kapcsolatban, hogy mi is a baj a kognitív tudománnyal. A diagnosztákban közös, hogy nagy lelkesedésükben a fürdővízzel együtt nem csak a gyermeket öntenék ki, hanem a törölközőt, a fürdőkádat, a fürdőszobát, néhány ártalmatlan bábéskodót és Manhattan jelentős részét is.”¹

Szummer Csaba 2011-es, Magyar Filozófiai Szemlében megjelent programadó cikkében – egy pszichológia- és filozófiatörténeti kitekintést követően – a fenomenológia és a kognitív tudomány közötti munkamegosztás lehetőségét veti fel, hogy azok végre „ne egymás riválisaként, hanem szövetségesként tekintsenek egymásra, és komplementer módon illeszkedve közelítsék meg tárgyukat, az elmét (tudatot)”.² Szummer úgy véli, e lehetőség az ezredforduló alternatív kognitív tudományának megjelenéséből adódik, mely szerinte feladja a klasszikus kognitívizmus „túl szűkösné” bizonyult funkcionista és reprezentációs megközelítését, s ezáltal közelebb kerül a fenomenológiai perspektívához.

Egyrészt nem gondoljuk, hogy a kontinentális filozófia fenomenológiai iskolája és a kognitív tudomány bármilyen releváns szempontból riválisai lennének egymásnak, másrészt szeretnénk vitatkozni a szerző azon állításaival, amelyek a kognitív tudományt az első személyű nézőpont állítólagos negligálása, az információfeldolgozási modellek, a funkcionizmus és a reprezentációk okán kritizálják, továbbá röviden szeretnénk bemutatni, milyen alternatívái jelentek meg az elmúlt évtizedekben a klasszikus kognitívizmusnak, és vitatni, hogy ezek az új áramlatok késznek bizonyulnának a fenomenológia eszméinek befogadására. Álláspontunk szerint, ha változtak is az elképzelések arról, hogy mely modell a legalkalmasabb a megismerés leírására, a kognitív mozgalom továbbra is tartja magát ahhoz az attitűdhöz, amely jól összeegyeztethető a Szummer által kifogásolt alapelvekkel.

Válaszcikkünk során tehát először ezeket az alapelveket szándékozunk megvédeni, majd magunk is górcső alá vesszük, hogy egy így felfogott kognitívizmus számára mikor és milyen mértékben lehet hasznos a fenomenológia eszköztára. A követhetőség érdekében teljes idézeteket közlünk az eredeti publikációból, majd azokhoz fűzzük észrevételeinket.

A funkcionizmusról

Szummer igen lesújtó véleménnyel van a funkcionizmusról. Állítása szerint a funkcionizmus redukcionista, mivel „a mentális eseményeket és állapotokat a logikai gép által megvalósított funkcióegyhüttessel tartja egyenértékűnek”.³ Később hozzát teszi

* BME Természettudományi Kar, Számítógépes és kognitív idegtudomány MSc

¹ Fodor 1998. 6.

² Szummer 2011. 157.

³ Szummer i. m. 146.

még, hogy a funkcionista megközelítések „*eltekintettek a test, az idegrendszer és a társadalom szerepétől a megismerésben, reprezentációs ismeretelmélettel dolgoztak, és negligálták vagy tagadták mind az első személyű autoritást, mind pedig a fenomenális tudatosság létezését*”.⁴

Nézetünk szerint téves mindezt a funkcionális számlájára írni. Az egyszerű funkcionista, ahogy az egyébként eliminativista filozófus, Patricia Churchland is elismeri, nem állít sem többet, sem kevesebbet, mint hogy „*a mentális állapotok a tágabb információfeldolgozó rendszerben betöltött absztrakt funkcionális szerepük alapján azonosíthatók, és teljesen semlegesek a redukció kérdésével szemben.*”⁵ Az ilyen tágra értelmezett funkcionális tehát első körben nem határozza meg, hogy a mentális állapotok milyen szubsztanciával azonosak, csupán egy formálisan modellálható rendszer funkcióinak betöltőiként tekint rájuk.

A formális modell és annak implementálhatósága szempontjából már más a helyzet. A funkcionista ekkor legalább két stratégiát követhet. Dönthet úgy, hogy (1) a megfelelőnek vélt modell kialakítása *után* határozza meg, hogy milyen szerkezetű anyagok képesek realizálni azt a fajta működést, amelyet a modell leírni hivatott. De eljárhat úgy is, hogy (2) már a modell *kialakítása során* figyelembe veszi azon anyagok tulajdonságait, melyekre implementálhatóvá szeretné tenni modelljét. Ha a humán elme leírása a cél, persze célszerűbbnek tűnhet a második utat járni, és figyelembe venni a biológiai korlátokat. Figyeljük meg azonban, hogy elvileg (2) sem zárja ki, hogy a mintául szolgáló szubsztancián (például az emberi idegrendszeren) túl is lehetséges olyan implementáció, melynek tulajdonságai lehetővé teszik a modell működését.

Ez utóbbi állítást gyakran veszik alapul azok a filozófiai gondolat kísérletek, melyek implauzibilissé kívánják tenni a funkcionista álláspontot. Block gondolatmenetének⁶ lényege például így foglalható össze: amennyiben az elme funkcionális leírását kielégíti, nem zárható ki, hogy Kína teljes lakossága is képes mentális eseményeket realizálni. Intuíciónk persze azt súgja, a kínai lakosság aligha valósíthatna meg efféle mentális működést, ezért a funkcionális a szélsőséges liberalizmus hibájába esik, amikor azt állítja, hogy a mentális független a hordozótól.

Clark, szerintünk helyesen, amellet érvel⁷, hogy csupán akkor intuícióellenes az ehhez hasonló elgondolások, ha azt állítjuk, hogy *a kínai lakosságon megvalósítható formális modellek tükrözik az elme rugalmasságát*, vagy fordítva, ha azt feltételezzük, hogy *Kína lakossága elégséges szerkezeti variabilitást mutat ahhoz, hogy megvalósítsa az elme legmegfelelőbb funkcionális leírását*. Clark szerint egyik kijelentés sem állja meg a helyét, ennek ellenére a mentális többszörös megvalósíthatósága nem elveszett ügy, hiszen „*[h]a vannak olyan lehetséges világok, melyek a miénktől eltérő fizikai törvények hatálya alatt állnak, s ezekben a világokban a vízvezetékcsövek, a konzervdobozok vagy bármi egyéb ki tudja alakítani ezt a finom szemcsézetségű formális tulajdonságrendszert [...], akkor nem kezelhetjük őket rosszmájúan.*”⁸

Ugyanakkor Block okfejtése kifuttatható egy, a formális leírás igényeitől függetlenül is érvényesnek tűnő intuícóra, mely szerint *a kínai lakosság által megvalósított rendszer mentális állapotai nélkülözni fogják a szubjektív minőségeket*. Ez az ún. hiányzó

⁴ Uo. 152.

⁵ Patricia Churchland 1986. 358.

⁶ Block 1978.

⁷ Clark 1989.

⁸ Uo. 57.

érzetminőségek érve, mely valóban rátapint a funkcionalizmus első közelítésre leggyengébbnek tűnő pontjára, a *fenomenális tudatosság* magyarázatának nehézségeire. Cikkünk második részében azonban igyekszünk eloszlatni az ezzel kapcsolatos aggályokat.

A reprezentációkról

Szummer a mentális tartalmak kapcsán egyfajta antirepresentacionalista álláspontot képvisel:

„Frege fellépése óta a reprezentacionalizmusnak nem csupán szenzualista, hanem racionalista változata is létezik, és ez utóbbi lett a kognitív tudomány első korszakának, a hetvenes-nyolcvanas éveknek a reprezentációs modellje: minden észlelet proposíciók formájában jelenik meg az elmében”, pedig „[a] megismerő elme szempontjából tekintve az idea (vagy a proposíció) még mindig külvilágnak számít, amivel az elmének valamilyen rejtélyes módon kapcsolatba kell kerülnie, akár csak egy külvilági tárggyal (még akkor is, ha az idea fizikailag történetesen a koponyán belül foglal helyet.)”⁹

Szerintünk ebben a megfogalmazásban szerencsétlenül mosódik össze az észlelés intencionalista elmélete, a reprezentációk, a proposíciók és a reprezentációs szerkezet kérdése, illetve a homunkuluszprobléma.

Az észlelés intencionalista (vagy representacionalista) elmélete az észlelés egyéb filozófiai elméleteinek (érzetadat-elmélet és diszjunktív elmélet) kontextusában érthető meg igazán, de mivel ezek nem tartoznak szorosan e tanulmány témájához, az olvasót e kérdésben átirányítanánk Tőzsér elemzéséhez.¹⁰ Itt annyit jegyeznénk csak meg, hogy az representacionalista elmélet éppen azon természetes meggyőződésünk mellett foglal állást, mely szerint egy tárgy észlelésekor közvetlenül az elmefüggetlen tárgyat észleljük, tehát már az észlelés állapotai is intencionálisak, képesek tényeket megjeleníteni. Ezzel szemben az érzetadat-elmélet szerint csupán a környezethez képest belső, az intencionális állapotokhoz képest külső, másodlagosan adott érzetadatok az észlelés tárgyai. Mivel Locke (mint az empiristák általában) utóbbiak mellett foglalt állást¹¹, magunk nem azonosítanánk a filozófust mint „*a representacionalista modell klasszikusát*”.¹²

A kognitív tudósok és a kognitív mozgalomhoz közel álló filozófusok körében nem az észlelés filozófiai problémája, hanem az *intencionalitás naturalizálása* motiválja a reprezentáció fogalmának használatát. Az elme intencionalitása alatt a mentális állapotok valamire irányultságát, vonatkozását, azaz szemantikáját (tartalmasságát) értik, melyet igyekeznek intencionális terminusok nélkül, a természet oksági rendjében megmagyarázni.

Persze számtalan nehézséggel jár az ilyen próbálkozás, hiszen például meg kell határoznunk, hogy az egyszerű oksági folyamatokon túl mitől rendelkeznek mentális állapotaink határozott és általános tartalommal. A *határozottság* itt arra utal, hogy egy intencionális állapot nem valamely proximális oki előzményét, hanem egy bizonyos

⁹ Szummer i. m. 147-148.

¹⁰ Tőzsér 2005.

¹¹ Firth 1949. 443.

¹² Szummer i. m. 147.

propozíciót (tényállást) fejez ki, az *általánosság* pedig arra, hogy a kifejezett propozíciók nem csak partikuláris eseményekről vagy tárgyokról szólhatnak, hanem univerzálékról is. A naturalizálás problémájának két eltérő, de igen alaposan kidolgozott filozófiai megoldása Fodor¹³ és Millikan¹⁴ nevéhez fűződik, melyek tárgyalása messzire vezetne – számunkra a lényeg az, hogy e probléma elméletileg megoldhatónak tűnik.

A kognitív tudományban tulajdonképpen a határozott információs tartalommal bíró mentális állapotok *típusait* (hiszen *példányaikat* fizikai események instanciálják) nevezzük reprezentációknak, melyek eredetüktől függetlenül tárolhatóak, illetve műveletek hajthatók végre rajtuk. Clark és Toribio meghatározása a *reprezentációéhes* problémákról jól jelzi, miféle helyzetekben használatos műveletekről van szó:

„A »reprezentációéhes« problémákkal azokra az esetekre utalunk, melyekre a következők közül legalább az egyik igaz.

(1) A probléma olyan következtetést igényel, mely távol lévő, nem létező vagy kontrafaktuális tényállásokat foglal magában.

(2) A probléma megköveteli az ágens szelektív érzékenységét az olyan [absztrakt] tényállásokra, melyek környezeti, fizikai megjelenése nem egyértelmű.”¹⁵

A *szerkezet* a reprezentációk egy speciálisabb jellemzője és a tágabb formális modelltől függ, miként definiáljuk. Vizsgáljunk meg néhány példát.

Jerry Fodor (és a hagyományos szimbólummanipulációs megközelítés) a propozíciókat kifejező mentális reprezentációkat atomisztikus összetevőkre bonthatóknak tartja. Ezek az összetevők szerinte olyan szimbólumok, melyek egyszerre illeszkednek a természet és a logika rendjébe is:

„A klasszikus elméletek [...] feltételezik a gondolat nyelvét. Ez azt jelenti, hogy bizonyos formájú mentális reprezentációkat (adatstruktúrákat) tételeznek fel. Ezek a reprezentációk szintaktikailag szervezettek, vagyis atomi összetevőket kombinálva szisztematikusan építik fel a molekuláris szintet, amely (bonyolult esetekben) egész adatstruktúrákat alkothat. Vagyis feltételezik, hogy kombinatorikus szintaxissal és szemantikával jellemzett szimbólumrendszerek léteznek.”¹⁶

„[T]ehát adott a mentális állapotok egy hálózata, melyet azok oksági kapcsolatai definiálnak. Vegyük észre azonban, hogy létezik egy másik hálózat is, melyet a propozíciók között fennálló következtetési kapcsolatok hoznak létre, s érthető, hogy az inferenciális kapcsolatok egy propozíció alapvető tulajdonságai közé tartoznak.”¹⁷

Ugyanakkor a konneccionista modell értelmezésekor Paul Smolensky már szubszimbolikus, megosztott reprezentációkról beszél:

¹³ Fodor 1987.

¹⁴ Millikan 1989.

¹⁵ Clark – Toribio 1994. 419.

¹⁶ Fodor – Pylyshyn 1988. 12.

¹⁷ Fodor 1985. 73.

„Egy mentális állapot egy szubszimbolikus rendszerben nem más, mint egy összetevőszerkezettel bíró aktivitásmintázat, amely egyaránt elemezhető konceptuális és szubkonceptuális szinten.”¹⁸

Végül e szakaszhoz tartozik a Szummer által felemlített homunkuluszprobléma is. Eddig nem volt szó képmásokat nézegető apró emberkékről, hiszen azt mondtuk, a határozott információs tartalommal rendelkezés bizonyos mentális állapotok alapvető szerkezeti tulajdonsága, nem pedig azt, hogy külön léteznének a reprezentációs tartalmak és az elme, melynek kapcsolatba kellene lépnie az előbbiekkal (akár a színházmetafora, akár a mentális tartalmak tartály-tartalom analógiája szerint).¹⁹

Ahogy arra később részletesebben kitérünk, kognitív szempontból ahhoz, hogy egy reprezentáció hozzáférhető legyen a rendszer elemei (és nem a szubjektum) számára, arra van szükség, hogy egy makro- vagy mikroszinten értelmezett reprezentációs rendszer kimenete bemenetül szolgáljon egy másiknak.

A komputacionalizmusról

„A mai kognitív lélektanhoz képest a klasszikus korszak, a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek megismeréstudományának kutatói szinte végletesen absztrakt sémákkal dolgoztak, alapmodelljük a logikai gép volt, és annak is csupán a Neumann-féle monoprocesszoros, szekvenciális információfeldolgozást megvalósító architektúrájú változata.”²⁰

5

Szummer a kognitív tudomány újabb modelljeitől talán a „végletesen absztrakt” komputációs sémáknak „a wittgensteini nyelvjátékok kulturális kontextusa”²¹ általi felváltását reméli. Ha így van, ebben nem tudjuk megerősíteni. Ebben a szakaszban a klasszikus modellek és utódaik közötti kontinuitásra kitérve azt szeretnénk bemutatni, hogy a kezdeti szimbólummanipulációs modellekkel szembenálló rivális elképzelések ugyanis nem az absztrakció mozzanatát kritizálták, sőt.

Korábban azt állítottuk, hogy a funkcionalista már a formális modell kialakítása során figyelembe veheti annak az anyagnak a szerkezeti tulajdonságait, amellyel *legalább* kompatibilis leírást szeretne létrehozni az implementáció szempontjából. Azaz, ha a humán elmeműködést hitelesen szeretnénk modellálni, érdemes merítenünk a biológiai nyersanyag, az idegrendszer vizsgálatából is. Ilyen tanulságok nyomán jelentek meg a klasszikus szimbólummanipulációs modellek alternatíváiként a konnekcionista, párhuzamos megosztott feldolgozást végző modellek, melyek elődeiknél szorosabb viszonyt ápolnak a neurális struktúrákkal. De még e modellek is komputációs, információfeldolgozást leíró modellek maradtak, melyek általános sémáját pontosan foglalja össze Nádasy és Fiser a tanulás mesterséges hálói kapcsán:

¹⁸ Smolensky 1988. 119.

¹⁹ Jóllehet bizonyos kognitív pszichológiai konstruktumok okot adnak ezirányú félreértéseknek, így például Parkin (1998) a központi végrehajtó fogalmát kritizálja annak homunkuluszjellege miatt, de Baddeley (1998) rögtön siet is leszögezni, hogy a kifejezésnek csupán helybetöltő szerepet szántak, amíg a felelős alrendszereket és azok viszonyait fel nem térképezik.

²⁰ Szummer i. m. 150.

²¹ Uo. 150.

„A modellben vannak a) bemenetek, amelyekre különböző inputok érkeznek a lehetséges inputok egy előre megadott halmazából, b) kimenetek, amelyeken megjelenő jelek definiálják a rendszer választát, c) a rendszernek van egy belső viselkedése, amely valamely leképzés alapján transzformálja a bemenő jeleket kimenő jelekké, és végül d) van egy mechanizmus, amely képes a belső viselkedést, a leképzést megváltoztatni.”²²

A komputáció nem szükségképpen involválja a Szummer által nehezményezett gépiesítő hozzáállást, inkább csak a természet rendjéhez való igazodást. Erre utal Chalmers megfogalmazása is: „az implementált komputáció és az implementáló fizikai rendszer közötti reláció megfeleltethető a komputáció formális struktúrája és a fizikai rendszer kauzális struktúrája közötti izomorf kapcsolatnak”, azaz „egy komputáció csupán absztrakt leírása a kauzális szerveződésnek.”²³ Továbbá, ha a mentális eseményeket azonosíthatjuk fizikai eseményekkel (ez eredhet egyrészt naturalista meggyőződésünkől, de a mentális okozásra vonatkozó plauzibilis érvek²⁴ elfogadásából is), és az okságilag zárt fizikai világ leírható formális komputációs terminusokban, akkor az elme²⁵ is komputábilis.

Végül szeretnénk kitérni arra az ide tartozó, gyakori ellenvetésre, mely szerint a kognitív rendszer belső állapotai nem diszkrét, hanem analóg entitások, és a komputációs modellek nem képesek az elmeműködés időben folyamatos jellegének megragadására. Tim van Geldert²⁶ például épp e gondolat motiválja, amikor a dinamikai rendszerek elmélete keretében javasolja magyarázni a kogníciót²⁷, s egy szokatlan analógiával áll elő: az elmét a hagyományosan James Wattnak tulajdonított centrifugál regulátorhoz hasonlítja.²⁸

²² Nádasdy – Fiser 2003. 393.

²³ Chalmers 2011. 331.

²⁴ Pl. Lewis 1966.

²⁵ Nem mindegy persze, hogyan határozzuk meg az elmét, amelynek komputábilisát vizsgáljuk: hogy a népi pszichológia (Fodor 1975), a churchlandi eliminativizmus (Churchland 1981), vagy esetleg a kedélyeket két évtizede borzoló, komoly figyelmet érdemlő kiterjesztett elme (*extended mind*) (Clark – Chalmers 1998; Clark 2008; az aggályokról lásd Adams – Aizawa 2008) elméletét tekintjük-e kiindulópontnak. Mint azonban látni fogjuk, az alább kifejtendő kognitivisták alternatívák (amelyek részben a két utóbbi álláspont mentén beszélnek elméről) a komputábilis feladása mellett sem engednek az azt előhívó naturalista alapelvekből, sőt még elkötelezettebben követik őket.

²⁶ Van Gelder 1998.

²⁷ A dinamikai rendszerek elmélete szerint az időben változó rendszerek leírhatók matematikai kifejezésekkel. Ehhez először azonosítani kell a rendszer azon összetevőit, amelyek változnak, majd feltérképezni e változások összes lehetséges módját. Tipikus példa az inga, ahol a két állapotjellemző a szögsebesség és az inga vertikális pozíciótól számított szöge. A geometriai állapotter koordinátáit az összes lehetséges pozíció és sebesség kombinációja alkotja.

A harmadik lépés egy rögzített szabály leírása, amely azt fejezi ki, hogy hogyan változik a rendszer egyik pillanatról a másikra, tehát az éppen aktuális állapot ismeretében megadja a jövőbeli állapotot. A szabályokat differenciálegyenletek formájában fogalmazzák meg abban az esetben, ha a rendszer nem bír diszkrét állapotokkal, hanem az időben folyamatosan változik. A szabály úgy lehet teljes, ha a rendszer valamennyi változó összetevőjét leírja, és egy adott kezdeti állapotból valamennyi jövőbeli állapot meghatározható: ekkor ezek együttese egy trajektóriát (vagy pályát) alkot. A bonyolultabb dinamikai rendszerek esetében azonban néhány trajektória ismerete még nem ad elegendő információt a rendszer viselkedéséről.

²⁸ Paul Churchland már 1986-ban (Paul Churchland 1986) felveti a lehetőséget, hogy az elmét dinamikai rendszerként az itt ismertetett matematikai eszközökkel vizsgáljuk, és a mentális állapotokat tekintsük egy n-dimenziós állapotter pontjainak. Esther Thelen és Linda B. Smith

A regulátort Watt gőzgépe tökéletesítésére használta, és arra szolgált, hogy egy fojtószelep mozgatása révén a hengerbe beömlő gőz mennyiségét – mely együtt változott a gép fordulatszámával – állandó szinten tartsa. A szerkezet a következőképpen működik: ha nő a gép fordulatszáma (azaz a gőz mennyisége), az inga alapjául szolgáló lendkerék szögsebessége és – a centrifugális gyorsulás miatt – az ingára felfüggesztett súlyok szögterpesztése is megnő. A súlyok mozgása elfordítja a hozzájuk kapcsolt rudazatot, ami pedig zárja a fojtószelepet, így a fordulatszám visszaáll a kívánt értékre. De a fordulatszám csökkenésével lecsökken a súlyok szögterpesztése is, nyílik a fojtószelep, nő a fordulatszám. A végeredmény, hogy a fordulatszám egyensúlyban marad.

Bár e rövid bemutató azt sugallja, hogy a gép működése szekvenciálisan leírható, valójában csak mesterségesen lehetséges első vagy utolsó lépést kijelölni a magyarázat során, hiszen a lépések egyszerre, összhangban zajlanak a szabályozás közben. Hasonlóképp, van Gelder szerint a szituált, környezetbe és testbe ágyazott, önszerveződést mutató megismerés esetén sincs értelme ilyen módon eljárunk – ezért tehát a szokatlan metafora. A szerző úgy gondolja, a komputációs modellek alkalmatlanok a regulátor leírására, egyrészt mivel azok szerinte szekvenciális feldolgozáson alapulnak, másrészt mert reprezentációkkal operálnak, melyek – vélekedik – sem ebben a rendszerben, sem az elme leírásához nem szükségesek. Gallagher és Zahavi is hasonlóan fogalmaz: „Az itt leírt dinamikus rendszer sem a stabilitás mechanikus világképéből származó klasszikus felfogásával nem egyezik, sem pedig a kogníció komputációs felfogásával.”²⁹

Érdemes tehát kitérőt tennünk, és megvizsgálunk a kognitívizmus némely, az információfeldolgozás elvével szakító alternatíváját, és azt, hogy vajon helytálló-e Szummer felvetése, és valóban teret adnak-e ezek a megközelítések a fenomenológiához való közeledésnek.

7

Kognitív tudomány reprezentáción és komputáción túl

Bár, ahogy a fentiekből kiderül, az elmúlt két-három évtizedben a komputacionalista-reprezentacionalista kognitív tudománynak megjelentek a komputáció és a reprezentáció fogalmait mellőző alternatívái, azonban ezek egészen más célból vetik el a fenti fogalmakat, mint azt Szummer sugallja.

Ahogy Szummer is említi, a kognitív tudomány tulajdonképpen leírható úgy, mint a behaviorizmus olyan változata, amely elismeri a mentális tartomány szerepét a kognícióban. Azonban fontos látni, hogy mit is ért a kognitív tudomány a mentális fogalmán, ennek ugyanis nem sok köze van első személyűséghez: azt az információfeldolgozó rendszert nevezi mentálisnak, amely a rendszer bemenetét nem egy az egyben megfeleltethető kimenetekhez rendeli hozzá, hanem a kiinduló állapot függvényében, többszörös átdolgozás után állapítja meg az adekvát kimenetet. Egyfajta "zoom in" ez a behaviorizmus ingerválasz-felfogásához képest, az alapelv azonban a nagyobb felbontásban is megmarad, egy fontos adalékkal kiegészítve: a rendszer működésének kimenete immáron nem csupán viselkedéses lehet, hanem magának a rendszernek az állapotát vagy szerkezetét is módosíthatja. Ezért van szüksége a

(1996) pedig egy évtizeddel később empirikus vizsgálataikat bemutató kötettel igazolják az irányzat létjogosultságát.

²⁹ Gallagher – Zahavi 2008/2007. 79.

klasszikus kognitív tudománynak a reprezentáció fogalmára: a rendszer kimenetei, amelyek túlmutatnak a viselkedésen, ezekre vonatkoznak. Láthatjuk, milyen összhangban van ez a kép a Putnam által felvázolt³⁰ funkcionalizmussal. A kognitív tudomány számára a többszörös megvalósíthatósági elv nem annak filozófiai vonatkozásaiban válik érdekessé (nagyon jól elboldogul anélkül, hogy ebben állást kellene foglalnia): a funkció itt olyan diszjunkt működés, amely különböző módokon, a rendszer állapotainak függvényében adott (típusú) bemenetből adott (típusú) kimenetet és/vagy belső változást állít elő.

Az antireprezentacionalista alternatívák sokfélék³¹, de abban hasonlítanak, amiért elvetik a reprezentáció fogalmát: úgy látják, akár leíró, akár alkalmazott kognitív tudományt folytatunk, nem a funkciók diszjunkt jellegét kell felfejtenünk és magyaráznunk, hanem – és itt válik egyértelművé a behaviorizmustól való egyenes lezármazás – azt kell megismernünk, hogy melyek a rendszer *felépítményének* azok a tulajdonságai, amelyek lehetővé teszik működését. Hogy ez a felépítmény absztrakt (mint a dinamikai rendszerek elméletével dolgozó kognitív tudósoknál) vagy fizikai (mint a szituált robotika vagy a viselkedésközpontú robotika esetében), nem változtat ezen. Visszatérő kérdés a kognitív tudománnyal foglalkozó filozófusok számára, hogy a tudományos pszichológiai magyarázatnak milyen mértékben kell törvényekkel, és milyen mértékben mechanizmusokkal foglalkoznia.³² Talán a legszemléletesebben úgy állíthatjuk szembe egymással a komputacionalista-reprezentacionalista (beleértve a konnekcionalistákat) kognitív tudósokat az antireprezentacionalistákkal,³³ ha azt mondjuk: míg az előbbieket arra törekszenek, hogy megragadják az adott mechanizmus belső szabályrendszerét, amelyek a rendszer működését irányítják, és ezért minél több mindent kontrollálni igyekeznek a *rendszeren belül*, miközben vallják annak absztrakt mivoltát és diszjunkt implementálhatóságát, utóbbiak azt gondolják, inkább azzal kell foglalkozni, hogy miképpen lehet egy rendszert olyan helyzetbe hozni adott körülmények között, hogy a kívánt módon működjön, úgy, hogy eközben nem foglalkoznak az absztrakt leírással, a magasabb szintek itt inkább egyfajta intervallumot jelentenek, amelyen belül adott törvényeknek engedelmessé a rendszer. A leíró tudományban jó példa lehet erre Thelen és Smith említett kötete, amelyben (empirikus eredményeikre alapozva) a dinamikai rendszerek elméletével kísérlik meg értelmezni a gyermek kognitív működését, a mozgás fejlődésétől egészen a döntéshozatalig. Az alkalmazásban pedig jól mutatják az újabb szemléletek frissességét Barbara Webb robottűcskökkel kapcsolatos kutatásai:³⁴ az Edinburgh-i Egyetemen olyan robotokat dolgoztak ki kollégáival, amelyek képesek utánozni a valódi tűcskők fonotaxisát³⁵, anélkül, hogy bármiféle, a klasszikus értelemben vett szimbólummanipulációs folyamat zajlana bennük, pusztán a valódi tűcskők testének "tervrajzát" reprodukálva, a később *morfológiai komputációnak* nevezett robotikai irányzatot megelőlegezve.

³⁰ Putnam 1967.

³¹ Lásd Bermúdez (1994) 13. fejezetét.

³² Bechtel – Wright 2009; Piccinini – Craver 2011.

³³ Itt elsősorban a fent is említett dinamikai rendszerek elméletével (*DST theory*) dolgozókra, a szituált és biorobotika (pl. Brooks 1999; Webb 2001), valamint a viselkedésközpontú robotika (Matarić 1998) képviselőire gondolunk.

³⁴ Horchler et al. 2004.

³⁵ Arra való képesség, hogy az egyedek adott hang irányába mozogjanak.

A funkionalista kognitivizmus és a hozzáférési tudatosság

A fentiekből látszik tehát, hogy a kognitív tudomány nem elveiben helyezkedik szembe a behaviorizmussal, inkább "felbontásában" és komplexitásában, és a legújabb irányzatokban ez a folytonosság még érezhetőbb, mint a klasszikus elméleteknél. Ezek a megközelítések megoldanak nagyon sok elvi és gyakorlati problémát (kézenfekvő példa a szerialitás problémája) a kognitív tudományon belül, ami azonban jelen vita szempontjából még fontosabb, világosabbá tesznek számos filozófiai problémát. Gondoljunk ismét a robottücskökre: ezek esetében például a rendszer a klasszikus értelemben nem reprezentálja saját működését, sőt egyáltalán nem végez explicit számításokat, hogy létrejöhessen a kívánt viselkedés. Elvben megépíthető viszont úgy, hogy miközben a viselkedését továbbra is a fent említett morfológiai komputációk irányítják, egy központi rendszer számára ez a működés reprezentációk útján visszajelzést adjon. Felvetődik azonban a kérdés, hogy vajon *ettől* válik-e első személyüvé egy rendszer. Ebben az esetben szigorú értelemben vett funkciója a monitorozáson kívül nem volna ennek a központi, saját viselkedésre vonatkozó reprezentációs apparátusnak: a robottücsökben tulajdonképpen *két* rendszer működik, amelyek közül a központinak nevezett egység a viselkedéses rendszertől csak bemeneteket kap, és minden komputáció, amelyet elvégez, csupán a központi egységen *belül* okoz változásokat, a rendszer egészét tekintve epifenomenálisnak mondható, akár egy külső számítógép nagyon hatékony naplózóberendezésének is tekinthetjük. Meglehetősen intuícióellenes azt gondolni, hogy ez az – egyébként akár el is hagyható – alrendszer teszi lehetővé, hogy fenomenális minőségeket éljen át a rendszer mint egész, inkább úgy tűnik: akár van fenomenális tudatossága, akár nincs, az független ettől a metakognitív működéstől. Másrésztől azt is látjuk, hogy pusztán viselkedéses bemeneteket kap ez a "központi" rendszer, ha jelen van is fenomenális tudatosság, arról nem kap közvetlen információt, tehát a rendszer mint egész biztosan nem ezek útján éli meg saját fenomenális állapotait. Többek között ez az oka annak, hogy sem a fenomenológiai módszerek, sem a metakognícióval kapcsolatos kutatások – bár számos más tekintetben nélkülözhetetlenek, és roppant fontos adatokat szolgáltatnak – nem lehetnek alkalmasak a fenomenális tudatosság megragadására.

E ponton bizonyulhat hasznosnak a Ned Block által felvetett³⁶ megkülönböztetés *hozzáférési* és *fenomenális* tudatosság között. Block a hozzáférési tudatosságot úgy határozza meg, mint ami lehetővé teszi a kognitív rendszer állapotai számára, hogy azok hozzáférhetőek legyenek különböző következtetési, cselekvéstervezési és beszédaktusok generálása során. Fontos kiemelnünk, hogy még ez a fajta tudatosság is sokszor hiányzik: léteznek például olyan nem transzparens, kognitíve átjárhatatlan, enkapszulált, általában alacsonyabb rendűnek tételezett folyamatok, melyek sem nem tudatosíthatóak, sem nem befolyásolhatóak akaratlagosan. Klasszikus példa a Müller-Lyer-illúzió, melynek illúziójellege ugyan tudatosítható, az illúzió hatása mégis változatlanul fennmarad, de a perceptuális elhárítás, a vaklátás és a szubliminális észlelés is olyan jelenségek, melyek a konszenzus szerint nélkülözik a hozzáférési tudatosságot.

További probléma, hogy, úgy tűnik, bizonyos tartalmakat kifejező reprezentációk aktivációja is független lehet az explicit hozzáférési tudatosságtól. Az ilyen tartalmak bár valóban tudatossá *válhatnak*, előfeszítésük lehetséges tudatküszöb alatt is. Például az úgynevezett lexikai döntéshozatali paradigma szemantikus priming változatában, ahol az

³⁶ Block 2002.

alanyok feladata annak megítélése, hogy a képernyőn látható célszó értelmes kifejezés-e, azt találták, hogy ha a célkifejezést (pl. SAVANYÚ) egy ahhoz asszociatíván kapcsolódó kifejezéssel (pl. CITROM) hangolnak elő néhány száz milliszekundum hosszan, a felismerési reakcióidő csökken³⁷. Az eredmény egy értelmezése szerint a szemantikus hálón „közeli” tartalmak aktivációja áterjedhet egymásra, ezzel szubperszonális szinten facilitálva a döntéshozatalt.

A funkcionista kognitívizmus és a fenomenális tudatosság

A fenomenális tudatosság nem azonos az előző szakaszban említett hozzáférési tudatossággal, mert míg az utóbbi egy mentális állapot hozzáférhetőségét jelölte a kognitív rendszer számára, az előbbi arra a jelenségre utal, hogy van olyan *szubjektív élmény*, mint egy bizonyos mentális állapotban lenni.³⁸

E szubjektív élmény magyarázata valóban nehézséget okoz a funkcionista filozófusnak, de ezzel nincs egyedül. A gyakran idézett zombi-érv segítségével Chalmers hasonló konklúzióra jut,³⁹ csak épp *bármilyen* fizikalista elképzelés kapcsán. Az érvre Szummer is utal szövegében: „*Bármennyire valószínűtlen, elméletileg nem zárható ki, hogy a másik ember csupán egy zombi, hogy rajtad kívül, kedves olvasó, aki ezeket a sorokat látod magad előtt, mindenki zombi, aki csupán viselkedéses megnyilvánulásokra képes, nem rendelkezik azonban mentális tartománnyal.*”⁴⁰ Chalmers esetében az érv nem a teljes mentális tartomány megkérdőjelezésére irányul, ő csupán annyit állít, hogy *a szubjektív minőségek nem épülnek rá a fizikai agyállapotokra*. A funkcionista számára ez persze hasonlóan rossz hír: ha igaz, hogy elgondolhatóak, és metafizikailag is lehetségesek fenomenális tudatosság nélkül tökéletesen funkcionáló, fizikai és intencionális állapotaikat (és az azokhoz tartozó hozzáférési tudatosságot) tekintve velünk teljesen megegyező organizmusok (zombik), akkor – úgy tűnik – az intuitíve létező szubjektív minőségek nem rendelkeznek oksági/funkcionális szereppel, azaz nem lehet őket sem fizikalista, sem funkcionista keretben megmagyarázni.

Shoemaker vérbeli funkcionista-ként kísérletet tett⁴¹ arra, hogy meghatározza funkcionistaizmus és kvália (szubjektív minőségek) viszonyát. Szerinte az bizonyítja, hogy a kválénak (bármilyen legyen is az) funkcionális szerepet kell tulajdonítanunk, hogy az átélte kválé létrehoz ügynevezett *kvalitatív hiteket*, amelyek hitek lévén bekapcsolódnak a kogníció folyamatába, és a rendszerben az egyéb hitekhez hasonló funkciókkal fognak rendelkezni. Semmi olyan léte nem juthat tudomásunkra, ami nem hoz létre efféle hiteket, ezért még saját fenomenális tudatosságunkról sem szerezhetnénk bizonyosságot ezek híján. Ez az álláspont azonban elvezet az első személyű illetékesség kérdéséhez, amely Szummer dolgozatában is központi helyet kap.

³⁷ Meyer – Schvaneveldt 1971.

³⁸ Az angol *there is something that it is like to be ...* (van olyan, mint ...-nak lenni) terminológiát Thomas Nagel (1974) híres cikke, a *What is it like to be a bat?* vezeti be, és azóta is ez a legkifejezőbb kísérlet a fenomenális tapasztalat megragadására.

³⁹ Chalmers 1996.

⁴⁰ Szummer i. m. 143.

⁴¹ Shoemaker 1975.

Miben illetékes a kognitív tudomány?

„A karteziánus doktrína szerint a szubjektum első személyű illetékessége abszolút és korlátlan, saját mentális tartalmainkat illetően tökéletes hozzáféréssel és tévedhetetlenséggel rendelkezünk. A mentális privát természetű, a harmadik személynek nincsen keresnivalója az énnel, ezzel a *fundamentum absolutum inconcozum* kapcsolatban, hiszen »nincs semmi, amit könnyebben vagy evidensebben észlelhetnék, mint az elmémet.«”⁴²

Az elmúlt fél évszázadban élénk vita folyt az első személyű illetékesség természetéről és létéről.⁴³ Nem világos azonban, hogy az a kérdés, amelyet Szummer felvet, valóban az első személyű illetékesség hagyományosan episztemológiai problémájával áll-e kapcsolatban. Első közelítésként érdemes megkülönböztetni a megismerés két problémáját: a másik elméjének *tartalmaira* vonatkozót⁴⁴ és a másik elméjének *léte*re vonatkozót.⁴⁵ Vizsgáljuk meg, hogy milyen ontológiai és milyen episztemológiai alapvetéseket kell tennünk, hogy egyáltalán vizsgálhassuk ezeket a kérdéseket.

A kognitív tudomány és az intencionalitással foglalkozó analitikus filozófia, valamint az episztemológia egyaránt foglalkozik az első kérdéssel: hogyan ismerhetjük meg más elmék mentális tartalmát? Milyen alapvetéseket fogadunk el azzal, hogy egyáltalán feltesszük ezt a kérdést? Könnyű lenne azt felelni, hogy a másik elméjének létezését fogadjuk el, azonban nem világos, a másik elméjét mint *micsodát* tartjuk létezőnek. Ahhoz, hogy a másik mentális tartalmait mint a világról alkotott reprezentációkat vizsgáljuk, értelemszerűen elég, ha egy olyan funkcionális rendszer létét fogadjuk el, amelyet akár önkényesen is elhatárolhatunk környezetétől (a dinamikai rendszerek elmélete például *akármilyen* önkényesen kijelölt rendszer működését vizsgálhatja, például egy két, egymástól fényévekre lévő bolygó, a bőrünk által határolt test, de akár egy kínai szoba rendszerét is). Ha ilyen értelemben beszélünk elméről, akkor nincs szükség többre a mentális tartalmak vizsgálatához, mint amiről Szummer mint harmadik személyű nézőpontról ír, és az egyetlen kérdés, amely felmerülhet, hogy az adott rendszernek van-e olyan – korábban részletezett – metakognitív képessége (és a tartalomhoz való hozzáférési tudatossága), amely révén reprezentációit privilegizált helyzetből vizsgálhatja. Ha van ilyen, akkor is fontos látni, hogy csupán egy kitüntetett, de egyértelműen *harmadik* személyű nézőpontról beszélünk. Gondoljunk ismét a robottücsökre, amint saját fonotaktikus működéséről gondolkodik: ahogy már korábban is megjegyeztük, ezt bármilyen rendszer elvégezheti, amely össze van huzalozva a mozgást végző rendszerrel, vagyis egy külső számítógép éppúgy, mint a tücsökbe épített metakognitív rendszer. Kimondhatjuk tehát, hogy ebben az esetben az első személyű illetékesség episztemológiai szempontból "puha probléma", legfeljebb mereológiai szempontból okoz fejtörést. Ennek vizsgálatához azonban nem kell firtatnunk azt, hogy egyébként a vizsgált rendszer bármilyen módon *átéli-e* azt, ami vele történik, van-e olyan, mint *annak a rendszernek lenni*, amelynek egyébiránt a fenti értelemben különféle

⁴² Szummer i. m. 141.

⁴³ Lásd Farkas 2008.

⁴⁴ Pl. Davidson 1987.

⁴⁵ Pl. Chalmers i. m.

mentális tartalmai vannak. (Ilyen értelemben mentális tartalmakban gazdag lehet egy zombivilág is.)

Más a helyzet azonban akkor, amikor más elmék léte a kérdés, vagyis ismét: hogy van-e olyan, mint az adott elmével rendelkezni. Ahogy láttuk, *ahhoz, hogy a másik mentális tartalmait vizsgáljuk, nem kellett ontológiai elköteleződést vállalnunk*. Most azonban éppen ontológiai állásfoglalásra készülünk, és szembetaláljuk magunkat egy vérbeli episztemológiai "kemény problémával". *Egyetlen* szubjektum létét ismerhetjük ugyanis első személyű perspektívából, és tehetünk róla egyértelmű bizonytságot, nem tudjuk azonban elgondolni sem, hogyan lenne lehetséges *másokkal* kapcsolatban ilyen bizonytságot tenni. A probléma kőkeménységét jelzi, hogy egyáltalán felmerülhet Dennett fikcionalista elmélete:⁴⁶ a fenomenális minőségeket komolyan vevő filozófusok számára nagy probléma, hogyan győzhetnék meg Dennettet arról, hogy van fenomenális tudatosságuk (hiszen még saját fenomenális tapasztalatai sem győzik meg saját fenomenális tudatosságának létéről). Nincs és jelenlegi ismereteink szerint nem is lehetséges olyan vizsgálati módszer, amely eldönthetné ezt a vitát.

Shoemaker állításával⁴⁷ szemben (aki szerint a kválék funkciója az, hogy kvalitatív hiteket hozzanak létre) felvethetjük, hogy kvália léte nélkül is lehetséges kvalitatív hit. A probléma "keménységét" azonban éppen az mutatja, hogy nehéz eldönteni, Shoemaker pontosan milyen ontológiai állításokat fogad el: (a) szolid fikcionalista, aki szerint a fenomenális tudatosság semmi egyéb, mint egy elme azon képessége, hogy önmagára referáljon (nem világos azonban, hogy ez a *l'art pour l'art* jellegesen túl képvisel-e valamilyen tényleges funkciót); vagy pedig (b) elfogadja a szubjektív minőségek létét, csak azt gondolja, hogy azok mindenképpen oksági kapcsolatba lépnek az elme korábban leírt tartalmaival, és ezáltal harmadik személyű nézőpontból is igazolhatóvá válhat a létük. Ha viszont komolyan vesszük, hogy van különbség első személyű és harmadik személyű nézőpont között, akkor a következő bizarr helyzet is elképzelhetővé válik (egyfajta elmefilozófiai Gettier-esetként): az, hogy valakinek van-e igaz hite fenomenális tudatosságával kapcsolatban, csupán a véletlen műve. Amikor ugyanis azt állítjuk, hogy elvileg is elképzelhetetlen meggyőződni más elmék létéről, ezzel azt is mondjuk, hogy más személyek beszámolóí és vizsgálható működései nem szolgálhatnak útmutatóul. Ahogy viszont fentebb láttuk, a mentális tartalmak elvileg egy végsőkig finomított kognitív idegtudomány számára megismerhetőek lehetnek. Tehát a kvalitatív hitek nem bizonyítják a kvália létét. Vagyis valaki nem azért bizonyos abban, hogy van olyan, mint neki lenni, mert tényleg van olyan, hanem azért, mert vannak kvalitatív hitei, amelyek Shoemakerrel ellentétben Dennettnél⁴⁸ világos funkcióval rendelkeznek. Ha ez így van, akkor viszont Dennett gondolatait némiképp elferdítve azt mondhatjuk, még a fenti, mentális tartalmakra vonatkozó első személyű illetékesség számára sem hozzáférhetőek a fenomenális jellegek.

Valamilyen furcsa módon azonban általában úgy érezzük, hogy *vannak* fenomenális állapotaink és *tudunk* is a *létükről*, és ez a privilégium (az ontológiai elköteleződés igazolása) csak a miénk, kizárólag a mi első személyű perspektívánk számára adott, és bármennyire szeretnénk, képtelenek vagyunk közvetíteni. Véleményünk szerint Descartes erre utalt azzal, hogy harmadik személynek nincs keresnivalója az énnel kapcsolatban,

⁴⁶ Pl. Dennett 1991.

⁴⁷ Shoemaker i. m.

⁴⁸ Pl. Dennett 1996.

vagyis számára szó szerint nincs ott semmi. Amit kereshetne, az csak a mi perspektívánkban *létezik* teljes bizonyossággal, azon kívül csak hipotetikusan beszélhetünk róla, dennetti fikcióként. Így már nem is olyan idegen Sellars – Szummer által is idézett – elképzelése⁴⁹ a kvalitatív hitek kialakulásáról.⁵⁰

További pontosítás nélkül azt állítani, hogy Descartes szerint a korábban kifejtett értelemben vett mentális *tartalmainkhoz* tökéletes hozzáféréssel és tévedhetetlenséggel rendelkezünk, szerintünk tehát túl merész értelmezés, és úgy véljük, hasznosabb a fenti két szempontot (mentális tartalom és szubjektív karakter) elhatárolni egymástól, és külön kezelni.⁵¹

Továbbá az elme *létevel* kapcsolatos kérdésektől az elme *működésével* kapcsolatos kérdésekhez, a következőket kell fontolóra vennünk. Ahogy már korábban is tettük, tanácsos megkülönböztetnünk egymástól az elmét mint mechanizmust leíró szemléletet az elmét mint törvények szerint működő rendszert leíró szemlélettől. Az előbbi szerint elképzelhető olyan elme, amely bizonyos releváns szempontjait ismeri az elméjét alkotó mechanizmusnak, a metareprezentációk értelmezhetőek mint ennek a mechanizmusnak a hozzáférhető aspektusaiba bepillantást nyújtó reprezentációk. A klasszikus kognitív tudomány tehát nem zárja ki egyértelműen, hogy bizonyos episztemológiai előnyökkel rendelkezzen a személy saját elméjével kapcsolatban, azonban természetesen itt sincs szó tévedhetetlenségről, és mindenképpen nagyobb része marad rejtve az elmének első személyű perspektívából, mint amennyi megmutatkozik. Mégis, talán itt van az a pont, ahol kapcsolódhatnak a fenomenológia törekvései a kognitív tudományéval, és a heterofenomenológiai szemlélet éppen ezekre az episztemológiai előnyökre apellál.

13

Szummer azonban nem látszik megelégedni a heterofenomenológiai módszerrel, amikor arról ír, hogy szerinte mi teszi indokolttá a fenomenológia bevonását a kognitív tudományos vizsgálódásba: „[A fenomenológiai módszer] a tapasztalat invariáns, egyéntől független struktúráit igyekszik felszínre hozni”⁵², és „[h]a valóban empirikusak akarunk lenni, akkor felülről, az élmények fenomenológiai hangoltsággal feltárható szintjéről lefelé haladva kell építkeznünk, még ha lehetnek is intuíciónk, amelyek azt sugallják, bizonyos fenoméneket redukálni tudunk majd egyszerűbb vagy elemi folyamatokra.”⁵³

Vitapartnerünk megközelítését úgy tudjuk értelmezni, hogy szerinte az első személyű fenomenológiai leírások a szubjektív tapasztalat *tulajdonságairól* (a tapasztalat invariáns szerkezetéről) közvetítenek *tényeket*, melyek meghatározása után már elindulhat az „igényes redukcionizmus” programja. Lényegében ezzel azt állítja, hogy a beszámoló

⁴⁹ Sellars 1956.

⁵⁰ Az elmúlt évtized során körvonalazódó kognitív fenomenológiával kapcsolatos viták (pl. Bayne – Montague 2011; Pitt 2004) világossá teszik, hogy beszélhetünk értelmeseen arról, hogy van olyan, mint pl. egy kvalitatív hittel rendelkezni. Ez azonban független a mi gondolatmenetünktől, hiszen az, hogy van olyan, mint egy kvalitatív hittel rendelkezni, még nem jelenti azt, hogy van olyan, mint azzal a kvaléval rendelkezni, amelyre a hit vonatkozik.

⁵¹ Természetesen az összefüggésekkel érdekes és érdemes lehet foglalkozni, a fenomenális intencionalitással foglalkozó filozófusok például akár a tudattalan pszichológiája számára is érdekes elméletekkel állhatnak elő (ld. Pitt 2007), ezek azonban részletkérdések azokhoz az ontológiai és episztemológiai elköteleződésekhez képest, amelyekről jelen cikkben szó van.

⁵² Szummer i. m. 153.

⁵³ U. o. 158.

adatokról szóló beszámolók, szemben a Dennett⁵⁴ által heterofenomenológiként meghatározott, de a kísérleti, klinikai és kognitív pszichológiában már jó ideje bevett állásponttal, mely szerint a beszámolók *maguk az adatok*.

A felmerülő ismeretelméleti kérdés a következő: hogyan igazolhatók a tapasztalat *tulajdonságaira* vonatkozó *hitek*? Lényeges, hogy itt már nem is csak a szubjektív tapasztalat *létezésére*, hanem *tulajdonságaira* vonatkozó hitekről van szó, továbbá, ha jól értjük, a szóban forgó hitek nem kontextuális, demonstratív (pl. ilyen, olyan, álomszerű, kékebb, pirosabb stb.), hanem általános, deskriptív fogalmakban kifejezhető interszubjektív hitek. A kérdés azért fontos, mert ha – az előbbiek ellenére – mégis kiderülne, hogy az ilyen hitek valahogy igazolhatók, akkor ki kellene jelentenünk, hogy a fenomenológiai módszer által elérhető tudás olyan tényeket képes feltárni, melyeket a harmadik személyű tudomány nem, s ezért az előbbi hozzájárulhat az utóbbihoz. Szeretnénk bemutatni egy, véleményünk szerint a kognitív tudományhoz közel álló stratégiát az igazolhatóság körüljárására.

Legyünk most megengedőek, kerüljük ki a radikális szkepticizmus kihívását, és induljunk ki a fallibilista álláspontból, mely szerint fennállhat, hogy *S igazoltan hiszi, hogy p*, ugyanakkor *S tévedhet p igazsága felől* – tehát empirikus bizonyítékaink csupán valószínűségi, melyeket később akár felül is írhatnak jobb bizonyítékok. A naturalizált ismeretelmélet szerint (mely napjainkban épp a kognitív tudomány formájában ölt testet), a normatív ismeretelméleti kijelentések alapjául szolgáló legmegbízhatóbb deskriptív ténykijelentéseket (*ha S p hite [ilyen és ilyen], akkor p igaz*) a tudományos módszer szolgáltathatja, nem pedig a karosszékítéletek. Az igazolás – szorosan kapcsolódó – megbízhatóságelmélete szerint⁵⁵ pedig *rendelkezhetünk p igazsága felől jobb bizonyítékokkal*, ha megvizsgáljuk, hogy a *p kialakításához vezető kognitív folyamat mennyire volt megbízható*. Azonban, ahogy már utaltunk rá, a kutatási eredmények szerint a hitekhez vezető kognitív folyamatok az esetek döntő többségében reflexió útján nem hozzáférhetőek *S* számára, ezért ha épp egy kognitív folyamat megbízhatóságára vagyunk kíváncsiak, az *internalista igazolás nem működik*.⁵⁶

Kézenfekvő megoldás tehát, hogy külső nézőpontot elfoglalva, *S* által számba vehetetlen tényezőkre hivatkozva vizsgáljuk meg a folyamat megbízhatóságát. Ahogy azonban Millikan megmutatja,⁵⁷ az elméről való jelenlegi tudásunk alapján semmilyen bizonyítékunk nincs arra, hogy *S megismerő q tapasztalatának x tulajdonságára vonatkozó p hite* tudás, azaz igazolt igaz hit lenne, még akkor sem, ha külső, például evolúciós körülményekre hivatkozunk. A szerző a fogalmak eredetére vonatkozó elképzelésére alapozza tanulmányát, mely szerint a természeti fajtákra referáló, interszubjektív lexikai fogalmaink olyan privát, ismertség alapú tudást kifejező reprezentációkat feltételeznek elő, melyek térben és időben nyomon követhető partikuláris tárgyakhoz és eseményekhez köthető ingereket gyűjtenek össze, biztosítva azok újraazonosítását⁵⁸. Millikan szerint e reprezentációk tartalmát az határozza meg, hogy hogyan kerülnek felhasználásra a reprezentációs rendszer számára, utóbbi pedig a rendszer evolúciós funkciójának függvénye. Tehát ha egy rendszer úgy járulhat hozzá az

⁵⁴ Dennett 2003; 2007.

⁵⁵ Goldman 1979.

⁵⁶ A naturalista, externalista és internalista ismeretelméleti pozíciókat akkurátusan mutatja be Forrai 2014.

⁵⁷ Millikan 2014.

⁵⁸ Fogalomelméletét bővebben kifejti Millikan 1998.

organizmus fennmaradásához, hogy a környezet egy bizonyos elemét egy bizonyos módon reprezentálja, a reprezentációs tartalmat végül is a természetes szelekciós folyamatok rögzítik.⁵⁹ A számunkra leglényegesebb kérdés, melyet a szerző felvet, hogy vajon milyen adaptív értéke volna olyan – akár csak *privát természetű* – reprezentációk létrejöttének, melyek megbízhatóan reprezentálják a mentális állapotok mint természeti fajták tulajdonságait: „*Milyen evolúciós előnyökkel járna egy ilyen képesség? Őseink milyen túlélést és szaporodást elősegítő viselkedését segítette volna elő? Világosnak tűnik, hogy egyszerű, mindennapi fogalomalkotó képességeinket használjuk a tapasztalat karakterisztikája során is, ami nyitva hagyja a kérdést, hogy e fogalmak mennyiben igazolhatók.*”⁶⁰ Millikan szerint, mivel a tapasztalat esetében nem teljesül a térben és időben való nyomkövethetőség és újraazonosíthatóság követelménye (kivéve persze a karteziánus színházban), annak tulajdonságainak leírására használt fogalmaink extenziója minden valószínűség szerint vagy üres, vagy túl tág.

Ami marad tehát, az valóban csupán a heterofenomenológia lehetősége, mely a beszámolókat interszjektíve kezelhető adatnak tekinti. A módszer lényege, hogy a kísérleti személyek fenomenológiai leírásokat kifejező beszédaktusait (tehát viselkedését) úgy interpretáljuk, hogy semlegesek maradunk igazságukat illetően, és helyette azt vizsgáljuk, hogy mi vezethetett a megfigyelt viselkedésükhöz. Maga Dennett⁶¹ is kifejezi abbéli reményét, hogy ebben a projektben a husserli fenomenológia követői is részt vesznek majd, annyi kikötéssel, hogy „*engedjék el azt az antinaturalista ideológiát, mely oly gyakran vetette őket vissza*”.⁶²

A Szummer által is hivatkozott Gallagher és Zahavi ugyanakkor – számunkra nehezen megérthető okokból – vonakodnak elfogadni a felkínált módszert: „*De maga a heterofenomenológia is magában foglal egy fantazmát. Mégpedig azt, hogy a tudomány a tudat vagy az elme tanulmányozása során eltekinthet az első személyű perspektívától, vagy maradéktalanul semlegesítheti. [...] A tudós saját intencionális beállítottsága, melyet a kísérleti alany beszámolójának értelmezése során igénybe vesz, kívül esik a tudomány fennhatóságán; közvetlenül vagy közvetve, de meg van fertőzve az első személyű perspektívával.*”⁶³ Utóbbi kijelentéssel részben egyetértünk, de jeleznénk, hogy a tudományos módszer egész intézménye, illetve a *különböző* hipotézisek felállítása és tesztelése éppen a téves interpretációk valószínűségének minimalizálására szolgál.

Az antireprezentacionalista kognitív tudomány pedig, ahogy láttuk, éppen ellenkező irányba mozdul el, mint ami Szummer vagy Gallagher és Zahavi szerint a fenomenológiához való közeledést lehetővé tenné: ha az elme mint mechanizmus csupán mérnöki szemmel rendelkezik érdekes tulajdonságokkal, a működés szempontjából azonban elsősorban azoknak a törvényeknek (például egy dinamikai rendszert irányító differenciálegyenleteknek) az ismerete érdekes, amelyeknek a rendszer engedelmeskedik, aligha várhatjuk, hogy *bármiféle* privilégiumot tulajdonítson a kognitív tudós a személynek.

⁵⁹ Az intencionalitás teleologikus elméletéről lásd Millikan 1989.

⁶⁰ Millikan 2014. 19.

⁶¹ Dennett 2007. 267.

⁶² Az „ideológia” kifejezést ebben a kontextusban oda nem illőnek érezzük, talán helyesebb lenne antinaturalista „elköteleződést” tulajdonítani a fenomenológiai tradíciónak.

⁶³ Gallagher – Zahavi 2008/2007. 18.

A naturalista elköteleződésről

A naturalizmusról szólva Szummer Richard Rorty ismeretelméleti pozícióját támogatja:

„A nagy tudósok a világ olyan leírásait találják föl, amelyek alkalmasak a történések előrejelzésére és ellenőrzésére, akárcsak a költők és politikai gondolkodók, akik más célok érdekében a világ más leírásait adják. De semmiféle értelemben nem lehet e leírások bármelyike is a magában való világ pontos leírása.”⁶⁴

Magunkat tudjuk ismételni: a megismeréstudomány megfigyelési kijelentései valószínűsíthetőek, azaz minden vizsgálati eredmény mellett szerepelnek a megismételhetőségre és tévedésre vonatkozó valószínűségi értékek. Az empirikus módszer épp annyira jelent kilábalást a relativizmusból, amennyire magában hordozza a fejlődés lehetőségét: ha nem is állítja, hogy *pontos* az elmefüggetlen valóságról adott leírása, arra törekszik, hogy az minél *pontosabb* legyen.⁶⁵ A kognitív tudós tehát a fallibilis tudás és a tudományos módszer folyamatosságában hisz, ami ugyanakkor nem jelenti, hogy „a metodikai tisztaság érdekeinek rendelik alá a kutatás szabadságának jókora hányadát”⁶⁶ – és nem is érezzük méltányosnak vitapartnerünk ítéletét.

Bár Szummer is elismeri, hogy a kognitív tudomány nem kötelezi el magát ontológiai tekintetben, felvetésével (hogy fogadja be a fenomenológia felismeréseit) mintha azt sugallná, ez hasznos lenne. Ahogy azonban a fizikus is válaszolhatja az idealistának, hogy attól függetlenül is érdekes kutatni az anyag viselkedését, hogy az esetleg egy bizonyos értelemben nem létezik, és nem lenne helyes, ha tudományába beleszőne az anyag ontológiai természetével kapcsolatos állásfoglalást, úgy a kognitív tudós is replikázhat Szummer felvetésére: bár a szubjektív karakter tulajdonképpen akár létezhet is, neki ezzel semmi dolga.

Bárhogy keressük is, a kognitív tudomány fejlődésére tekintve mi nem látjuk azokat az éles paradigmaváltásokat, melyekről Szummer beszél, tehát a klasszikus kognitívizmus alaptételeinek olyan tagadását, mely bármiképpen lehetővé tenné egy vállaltan antinaturalista tradíció és módszertan *integrációját*. E ponton persze felmerülhet a kérdés: mi végre az eszmecsere, ha a naturalista és antinaturalista mint egyenértékű nézőpontok oly összeférhetetlenek egymással? Nem értünk egyet a relativistával, szerintünk szükség van az efféle párbeszédre. Ennek szellemében Kwame Anthony Appiah politika- és morálfilozófus vonatkozó gondolatával szeretnénk zárni tanulmányunkat, melyet ugyan a személyközi kommunikáció lehetőségeivel kapcsolatban fogalmazott meg a szerző, úgy érezzük, jelen helyzetben is aktuális:

"Az én szempontomból nekem van igazam. A te szempontodból neked. És ezen túl nincs is mit mondani. Különböző szemszögeinkből tekintve ténylegesen különböző világokban élünk. És ha világunk nem közös, mi marad, amit megbeszélhetnénk? Egyesek azért javasolják újra és újra a relativizmust, mert azt gondolják, az toleranciához vezet. De ha nem

⁶⁴ Idézi Szummer i. m. 150.

⁶⁵ Ugyan Rorty pragmatista, nem relativista, az idézetből levonható a relativista következtetés: ha a leírások egyike sem lehet a valóság igaz leírása, akkor egyik leírás sem igazabb a másiknál.

⁶⁶ Szummer i. m. 140.

*vagyunk képesek megtanulni egymástól, mit helyes gondolni, érezni és tenni, akkor a párbeszédünk hasztalan. Az efféle relativizmus nem ösztönöz párbeszédre – inkább arra ad okot, hogy elhallgassunk.*⁶⁷

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük Szummer Csabának, hogy cikkével – reményeink szerint – konstruktív vitára késztetett, és álláspontunk bővebb, írásbeli kifejtésére biztatott.

Irodalom

- Adams, Frederick – Kenneth Aizawa 2008. *The Bounds of Cognition*. Hoboken/NJ, Blackwell Publishing.
- Ambrus Gergely – Demeter Tamás – Forrai Gábor – Tózsér János (szerk.) 2008. *Elmefilozófia: Szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan.
- Appiah, Kwame Anthony 2006. *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York/NY, W. W. Norton & Company.
- Baddeley, Alan 1998. *The Central Executive: A Concept and Some Misconceptions*. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 4. 523-526.
- Bayne, Tim – Michelle Montague (szerk.) 2011. *Cognitive Phenomenology: An Introduction*. New York/NY, Oxford University Press.
- Bechtel, William – Cory D. Wright 2009. *What Is Psychological Explanation?* In Paco Calvo – John Symons (szerk.) *Routledge Companion to Philosophy of Psychology*. London, Routledge. 113-130.
- Bermúdez, José Luis 2014. *Cognitive Science: An Introduction to the Science of the Mind*, 2nd edition. New York/NY, Cambridge University Press.
- Block, Ned 1978. *Troubles with Functionalism*. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 9. 261-325.
- Block, Ned 1995. *On a Confusion About a Function of Consciousness*. *Behavioral and Brain Sciences*, 18/2. 227-247.
- Block, Ned 2002. *Concepts of Consciousness*. In David Chalmers (szerk.) *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings*. New York/NY, Oxford University Press. 206-218.
- Brooks, Rodney 1999. *Cambrian Intelligence: The Early History of the New AI*. Cambridge/MA, MIT Press.
- Chalmers, David J. 1995. *Facing up to the Problem of Consciousness*. *Journal of Consciousness Studies*, 2/3. 200-219.
- Chalmers, David J. 1996. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. New York/NY, Oxford University Press.

---

⁶⁷ Appiah 2006. 30.

- Chalmers, David J. 2011. A Computational Foundation for the Study of Cognition. *Journal of Cognitive Science*, 12. 323-357.
- Churchland, Patricia S. 1986. *Neurophilosophy*. Cambridge/MA, MIT Press.
- Churchland, Paul 1981. Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes. *The Journal of Philosophy*, 78/2. 67-90.
- Churchland, Paul 1986. Some Reductive Strategies in Cognitive Neurobiology. *Mind*, 95/379. 279-309.
- Clark, Andy 1989. *Microcognition: Philosophy, Cognitive Science, and Parallel Distributed Processing*. Cambridge/MA, MIT Press.
- Clark, Andy – David J. Chalmers 1998. The Extended Mind. *Analysis*, 58. 10-23.
- Clark, Andy – Josefa Toribio 1994. Doing Without Representing? *Synthese*, 101. 401-431.
- Davidson, Donald 1987. Knowing One's Own Mind. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 60/3. 441-458.
- Dennett, Daniel C. 1991. *Consciousness Explained*. New York/NY, Back Bay Books.
- Dennett, Daniel C. 1996. *Kinds of Minds: Toward An Understanding of Consciousness*. New York/NY, Basic Books.
- Dennett, Daniel C. 2003. Who's on First? *Heterophenomenology Explained*. *Journal of Consciousness Studies*, 10/9. 19-30.
- Dennett, Daniel C. 2007. *Heterophenomenology Reconsidered*. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 6/1-2. 247-270.
- Farkas Katalin 2008. *The Subject's Point of View*. New York/NY, Oxford University Press.
- Firth, Roderick 1949. Sense-Data and the Percept Theory. *Mind*, 58. 434-465.
- Fodor, Jerry A. 1975. *The Language of Thought*. New York/NY, Thomas Y Crowell Company.
- Fodor, Jerry A. 1985. Fodor's Guide to Mental Representation: The Intelligent Auntie's Vademecum. *Mind*, 96. 76-100.
- Fodor, Jerry A. 1987. *Psychosemantics*. Cambridge/MA, MIT Press.
- Fodor, Jerry A. 1998. *Concepts: Where Cognitive Science Went Wrong?* New York/NY, Oxford University Press.
- Fodor, Jerry A. – Zenon W. Pylyshyn 1988. Connectionism and Cognitive Architecture. *Cognition*, 28. 3-71.
- Forrai Gábor 2014. *Kortárs nézetek a tudásról*. Budapest, L'Harmattan.
- Gallagher, Shaun – Dan Zahavi 2008. *A fenomenológiai elme. Bevezetés az elmefilozófiába és a kognitív tudományba*. Ford. Váradi Péter – Török Tamás. Budapest, Lélekben Otthon. (Shaun Gallagher – Dan Zahavi 2007. *The Phenomenological Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Cognitive Science*. London, Routledge.)
- Goldman, Alvin I. 1979. What Is Justified Belief? In George S. Pappas (szerk.) *Justification and Knowledge*. Dordrecht, Reidel. 1-23.

- Horchler, Andrew D. – Richard E. Reeve – Barbara Webb – Roger D. Quinn 2004. Robot Phonotaxis in the Wild: a Biologically Inspired Approach to Outdoor Sound Localization. *Advanced Robotics*, 18/8. 801-816.
- Lewis, David 1966. An Argument for the Identity Theory. *Journal of Philosophy*, 63/1. 17-25.
- Matarić, Maja J. 1998. Behavior-Based Robotics as a Tool for Synthesis of Artificial Behavior and Analysis of Natural Behavior. *Trends in Cognitive Science*, 2. 82-7.
- Meyer, David E. – Roger W. Schvaneveldt 1971. Facilitation in Recognizing Pairs of Words: Evidence of a Dependence Between Retrieval Operations. *Journal of Experimental Psychology*, 90. 227-234.
- Millikan, Ruth G. 1989. Biosemantics. *The Journal of Philosophy*, 86. 281-297.
- Millikan, Ruth G. 1998. A Common Structure for Concepts of Individuals, Stuffs, and Real Kinds: More Mama, More Milk, and More Mouse. *Behavioral and Brain Sciences*, 21. 55-100.
- Millikan, Ruth G. 2014. An Epistemology for Phenomenology? In Richard Brown (szerk.) *Consciousness Inside and Out: Phenomenology, Neuroscience, and the Nature of Experience*. Berlin, Springer.
- Nagel, Thomas 1974. What Is It Like to be a Bat? *Philosophical Review*, 83. 435-450.
- Nádasdy Zoltán – Fiser József 2003. A tanulás biológiai és mesterséges neurális hálói. In Pléh Csaba – Kovács Gyula – Gulyás Balázs (szerk.) *Kognitív idegtudomány*. Budapest, Osiris. 389-436.
- Parkin, Alan J. 1998. The Central Executive Does Not Exist. *Journal of the International Neuropsychological Society*, 4. 518-522.
- Piccinini, Gualtiero – Carl Craver 2011. Integrating Psychology and Neuroscience: Functional Analyses as Mechanism Sketches. *Synthese*, 183. 283-311.
- Pitt, David 2004. The Phenomenology of Cognition Or What Is It Like To Think That P? *Philosophy and Phenomenological Research*, 69/1. 1-36.
- Pitt, David 2007. Unconscious Intentionality. *Publikálatlan*. Letöltve 2015. 04. 24-én:
<http://web.calstatela.edu/faculty/dpitt/Unconscious%20Intentionality.pdf>
- Putnam, Hilary 1967. The Nature of Mental States. In William H. Capitan – Daniel D. Merrill (szerk.) *Art, Mind, and Religion*. Pittsburgh/PA, University of Pittsburgh Press.
- Sellars, Wilfrid 1956. Empiricism and the Philosophy of Mind. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 1. 253-329.
- Shoemaker, Sydney 1975. Functionalism and Qualia. *Philosophical Studies*, 27. 291-315.
- Smolensky, Paul 1988. On the Proper Treatment of Connectionism. *Behavioral and Brain Sciences*, 11. 1-23.

- Szummer Csaba 2011. A fenomenológia váratlan felbukkanása az ezredforduló megismeréstudományában. Magyar Filozófiai Szemle, 55/2. 139-161.
- Thelen, Esther – Linda B. Smith 1996. A Dynamic Systems Approach to the Development of Cognition and Action. Cambridge/MA, MIT Press.
- Tózsér János 2005. Milyen metafizikai problémát teremt a hallucinációk lehetősége? Magyar Filozófiai Szemle, 7/3. 581-600.
- Van Gelder, Tim 1998. The Dynamical Hypothesis in Cognitive Science. Behavioral and Brain Sciences, 21. 615-665.
- Webb, Barbara 2001. Can robots make good models of biological behaviour? Behavioral and Brain Sciences, 24/6. 1033-1050.